इन्द्रः, ७,१३,२३ ऐन्द्रो वृषाकपिः, २-६, ९-१०, १५-१८ इन्द्राणी। इन्द्रः। पङ्क्तिः

वि हि सोतोरसृक्षत नेन्द्रं देवममंसत।
यत्रामदद्वृषाकपिरर्यः पुष्टेषु मत्सखा विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.०१

सोतोः- रसं निष्पादयितुम्। वि असृक्षत- विसृष्टाः। इन्द्रं देवम्- ईशनाधिदैवतम्। न। अमंसत- मेनिरे। यत्र- तस्मिन् यज्ञे। पुष्टेषु- हव्येषु। अर्यः- आर्यः। मत्सखा- मम सुहृत्। वृषाकपिः। अमदत्- तुष्टो भवति। इन्द्रः। विश्वस्मात्- सर्वस्मात्। उत्तरः- उत्तमः। इन्द्र आत्मावरणभेदको बलाधिदेवता परमैश्वर्यदेवता। मेधाया बलमिन्द्रः। वृषाकपिस्तु तदधरांशो प्राणमयकोशस्थबलोद्यमाद्यधिदेवता। अत्यन्तमेधाबलस्य प्राणमयकोशस्थनिकृष्टांशाश्चलनचापल्यादिगुणाः। त एव वृषाकपिः। इन्द्रस्य निकृष्टांशमेव इन्द्रमिति मत्वा पूजयन्ति साधारणजनाः। तस्मादेव नेन्द्रं देवममंसतेत्युच्यते। तथापि इन्द्रस्य श्रैष्ठ्ये न हानिर्भवतीति कारणेन विश्वस्मादिन्द्र उत्तर इत्युच्यते॥१॥

परा हीन्द्र धावसि वृषाकपेरति व्यथिः।
नो अह प्र विन्दस्यन्यत्र सोमपीतये विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.०२

मेधाबलस्य स्वनिकृष्टांशभूते प्राणबले स्नेहं वर्णयति। इन्द्र- परमेश्वर। अति व्यथिः- चलितः सन्। वृषाकपेः- वृषाकपिमेव। परा धावसि- प्रतिगच्छसि। सोमपीतये- रसानुभूतये। अन्यत्र- इतरत्र। नो अह- नैव च। प्र विन्दसि- प्रगच्छसि॥२॥

किमयं त्वां वृषाकपिश्चकार हरितो मृगः।
यस्मा इरस्यसीदु न्वर्यो वा पुष्टिमद्वसु विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.०३

हरितो मृगः- मर्कटः। अयम्- एषः। वृषाकपिः। त्वाम्। किम्। चकार- अकरोत्। अर्यः- उदारः सन्। यस्मै- वृषाकपये। पुष्टिमत् वसु- पुष्टियुक्तसम्पदम्। इरस्यसि- प्रयच्छसि॥३॥

यमिमं त्वं वृषाकपिं प्रियमिन्द्राभिरक्षसि।

Dr. Rangani
WEBOLIM

श्वा न्वस्य जम्भिषदपि कर्णे वराहयुर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.०४

इन्द्र। यम्। इमम्- एनम्। वृषाकपिम्। प्रियम्। त्वम्। अभिरक्षसि- पालयसि। एनम्। वराहयुः श्वा- मेघापेक्षो ग्रीष्मदग्धः श्वा। वराहो मेघः। ग्रीष्मदग्धस्य शुनः अत्यन्तक्रोधो भवति। तादृशः श्वा । जम्भिषत्- भक्षयतु। अपि- अपि च। अस्य- एतस्य। कर्णे। नु- क्षिप्रं गृह्णातु॥४॥

प्रिया तष्टानि मे कपिर्व्यक्ता व्यदूदुषत्।

शिरो न्वस्य राविषं न सुगं दुष्कृते भुवं विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.०५

मे- मदर्थम्। तष्टानि- तनूकृतानि। प्रिया- मत्प्रियाणि। व्यक्ता- व्यक्तानि। कपिः। व्यदूदुषत्- दूषितवान्। अस्य- एतस्य। शिरः। नु- क्षिप्रम्। राविषम्- लुनीयाम्। दुष्कृते- दुष्टकर्मकारिणे। सुगम्- सुखमहम्। न। भुवम्- भवेयम्॥५॥

न मत्स्त्री सुभसत्तरा न सुयाशुतरा भुवत्।

न मत्प्रतिच्यवीयसी न सक्थ्युद्यमीयसी विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.०६

मत्- मत्तः। सुभसत्तरा- सुयोनिः सुजघना वा। स्त्री- नारी। नास्ति। सुयाशुतरा- सुमैथुना। न भुवत्- न भवति। मत्- मत्तः। प्रतिच्यवीयसी- च्यावयित्री। न भवति। सक्थ्युद्यमीयसी- ऊरुगतसक्थिचालिका। न भवति। इदमिन्द्राण्या वचनम्। उपासक एवात्र इन्द्राणी। मैथुनरूपककल्पनकारणेनात्र उपासकस्य नारीत्त्वम्। अस्मिन् मैथुनरूपककल्पने इन्द्रः प्रियः पतिः। तदुपासक इन्द्राणीरूपकस्तद्दयिता। किमर्थमत्र मैथुनरूपककल्पनम्। आत्मानुभवमृषयो वैदिका हृदा चक्रुः। तमेव विचारविमर्शाभ्यां चक्रुर्वेदापेक्षया अर्वाचीनाः सूत्रभाष्यविदः। तन्त्रेषु तमेव प्राणैरवगन्तुं यत्नः क्रियते। प्राणमयकोशे तदवतरणाय यतन्ते। दिव्यचेतनस्य प्राणमयकोशेऽवतरणस्य रूपणभाषाशैली कामोद्रेकयुक्तैव भवति। तस्मिन्नुद्रेके कटुवचनानि च भवितुमर्हन्ति। तेषु वाच्यार्थो न ग्रहीतव्यः। श्वा न्यस्य जम्भिषदित्याद्यपि प्रेमपूर्वमेव लीलयोच्यते। कामोद्रेकस्तु प्राणमयकोशे आध्यात्मिकानुभवस्य रूपणभाषाशैली यथा गीतगोविन्दादिषु॥६॥

उवे अम्ब सुलाभिके यथेवाङ्ग भविष्यति।

भसन्मे अम्ब सक्थि मे शिरो मे वीव हृष्यति विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.०७

Dr. Rangani
WEBOLIM

सुलाभिके- शोभनलाभे। अम्ब। यथा वदसि तथा। भविष्यति- भवेत्। मे- मम। भसत्। सक्थि। शिरः। वीव- पक्षीव। हृष्यति- मोदते ॥७॥

किं सुबाहो स्वङ्गुरे पृथुष्टो पृथुजाघने।
किं शूरपत्नि नस्त्वमभ्यमीषि वृषाकपिं विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.०८

सुबाहो- शोभनबाहो। स्वङ्गुरे- शोभनाङ्गुळिके। पृथिष्टो- पृथुभावे। पृथुजाघने- पृथुजघने। शूरपत्नि- वीरपत्नि। किम्। नः- अस्मदीयम्। वृषाकपिम्। अभ्यमीषि- अभिक्रुध्यसि ॥८॥

अवीरामिव मामयं शरारुरभि मन्यते।
उताहमस्मि वीरिणीन्द्रपत्नी मरुत्सखा विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.०९

माम्। अयम्- एषः। शरारुः- घातकः। अवीरामिव- वीर्यरहितामिव। मन्यते- जानाति। उत- अपि च। अहम्। वीरिणी- वीर्यसम्पन्ना। इन्द्रपत्नी- इन्द्राणी। मरुत्सखा- मरुतां प्राणविशेषाणां सखी। अस्मि- भवामि ॥९॥

संहोत्रं स्म पुरा नारी समनं वाव गच्छति।
वेधा ऋतस्य वीरिणीन्द्रपत्नी महीयते विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.१०

पुरा- पुरातनकालतः। नारी- स्त्री। संहोत्रम्- आर्त्विज्यम्। समनं वा- सङ्ग्रामं वा। अव गच्छति- गच्छति। ऋतस्य- प्रकृतिनियत्याः। वेधाः- विधात्री इयं नारी। विधात्री मेधाविनी वा। वीरिणी- वीर्यसम्पन्ना। इन्द्रपत्नी- इन्द्राणी। महीयते- प्रशंस्यते ॥१०॥

इन्द्राणीमासु नारिषु सुभगामहमश्रवम्।
नह्यस्या अपरं चन जरसा मरते पतिर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.११

आसु- एतासु। नारीषु- स्त्रीषु। इन्द्राणीम्- इन्द्रपत्नीम्। सुभगाम्- सौभाग्यवतीम्। अहम्। अश्रवम्- अशृणवम्। अस्याः- एतस्याः। पतिः- भर्ता। अपरं चन- अपरं भूतजातमिव। जरसा- वार्धक्येन। न मरते- न म्रियते ॥११॥

नाहमिन्द्राणि रारण सख्युर्वृषाकपेर्ऋते।

Dr. Rangani
WEBOLIM

यस्येदमप्यं हविः प्रियं देवेषु गच्छति विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.१२

इन्द्राणि- इन्द्रपत्नि। सख्युः- मित्रम्। वृषाकपेः- वृषाकपिम्। ऋते- विना। अहम्। न ररण- न रमे। यस्य। इदम्- एतत्। अप्यम्- अम्मयं जीवोदकमयम्। हविः- हव्यम्। प्रियम्। देवेषु- देवतासु। गच्छति ॥१२॥

वृषाकपायि रेवति सुपुत्र आदु सुस्नुषे।

घसत्त इन्द्र उक्षणः प्रियं काचित्करं हविर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.१३

वृषाकपायि। रेवति- सम्पद्वति। सुपुत्रे- शोभनवत्से। आदु- अथ। सुस्नुषे- साधु सम्भक्रि। साधु सानिनीति यास्कः। ते- तव। इन्द्रः। उक्षणः- सेक्तॄणाम्। प्रियम्। काचित्करम्- सुखाचयकरं सुखकरमिति यास्कः। कं सुखम्। तस्याचित् सङ्घः। तत्करमिति सायणः। हविः- हव्यम्। घसत्- प्राश्नातु ॥१३॥

उक्षणो हि मे पञ्चदश साकं पचन्ति विंशतिम्।

उताहमद्मि पीव इदुभा कुक्षी पृणन्ति मे विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.१४

मे- मदर्थम्। पञ्चदश विंशतिं उक्षणः- प्रभूतसेक्तॄन् सोमान्। पचन्ति- पक्वं कुर्वन्ति। हि- खलु। उत- अपि च। अहम्। अद्मि- भक्षयामि। पीवः- पुष्टो भवामि। उभा कुक्षी- उभौ कुक्षी। मे- मम। पृणन्ति- पूरयन्ति ॥१४॥

वृषभो न तिग्मशृङ्गोऽन्तर्यूथेषु रोरुवत्।

मन्थस्त इन्द्र शं हृदे यं ते सुनोति भावयुर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.१५

तिग्मशृङ्गः - तीक्ष्णशृङ्गः। वृषभः। न- यथा। यूथेषु- गवाम्। अन्तः- मध्ये। रोरुवत्- गर्जति। तथा। इन्द्र- ईशनाधिदैवत। ते- तव। हृदे- हृदयाय। मन्थः- मथ्नतः। शम्- मङ्गळं भवतु। यम्- यं रसम्। ते- त्वदर्थम्। भावयुः- भावकामः। सुनोति- निष्पादयति तमनुभवतु ॥१५॥

न सेशे यस्य रम्बतेऽन्तरा सक्थ्या३ कपृत्।

सेदीशे यस्य रोमशं निषेदुषो विजृम्भते विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.१६

Dr. Rangaji
WEBOLIM

न सेशे यस्य रोमशं निषेदुषो विजृम्भते।

सेदीशे यस्य रम्बतेऽन्तरा सक्थ्या३ कपृद्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.१७

यस्य। कपृत्- शेपः। सक्थ्या अन्तरा- सक्थिनी अन्तरा। रम्बते- लम्बते। सः। न ईशे- न मैथुनाय ईष्टे। यस्य। निषेदुषः- शयानस्य। रोमशम्- उपस्थम्। विजृम्भते- विवृतं भवति। सः। इत्- एव। ईशे- मैथुनाय ईष्टे॥ १६-१७॥

अयमिन्द्र वृषाकपिः परस्वन्तं हतं विदत्।

असिं सूनां नवं चरुमादेधस्यान आचितं विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.१८

इन्द्र। अयम्- एषः। वृषाकपिः। परस्वन्तम्- परस्वहारकम्। हतम्। विदत्- विन्दतु। असिम्- खड्गम्। सूनाम्- शत्रुवधम्। प्रसूतिं वा। षूङ् प्राणिप्रसवे। नवं चरुम्। आत्- अथ। एधस्य आचितं अनः- काष्ठपूर्णशकटम्। विन्दतु॥१८॥

अयमेमि विचाकशद्विचिन्वन्दासमार्यम्।

पिबामि पाकसुत्वनोऽभि धीरमचाकशं विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.१९

दासमार्यम्। विचाकशत्- पश्यन्। विचिन्वन्- अन्विष्यन्। अयम्- एषोहम्। एमि- आगच्छामि। पाकसुत्वनः- रसनिष्पादकस्य रसम्। पिबामि- अनुभवामि। धीरम्- धारणाकुशलम्। अभि चाकशम्- अभिपश्यामि॥१९॥

धन्व च यत्कृन्तत्रं च कति स्वित्ता वि योजना।

नेदीयसो वृषाकपेऽस्तमेहि गृहाँ उप विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.२०

यत्- यः। कृन्तत्रम्- कर्तनीयं तर्तव्यमिति भावः। सः- तत्। धन्व- अन्तरिक्षम्। कति स्वित्- कति। ता- तानि। योजना- योजनानि सन्ति। नेदीयसः- समीपस्थानात्। वृषाकपे। अस्तमेहि- त्वद्गृहं गच्छ। गृहान्- अस्मत्सदनानि। उप- आगच्छ॥२०॥

पुनरेहि वृषाकपे सुविता कल्पयावहै।

य एष स्वप्ननंशनोऽस्तमेषि पथा पुनर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.२१

Dr. Rangaji
WEBOLIM

वृषाकपे। पुनरेहि- पुनरागच्छ। सुविता- कल्याणानि। कल्पयावहै- अहमिन्द्राणी च कुर्याव। यः। एषः- अयम्। स्वप्ननंशनः- स्वापनाशनः। तेन। पथा- मार्गेण। अस्तम्- गृहम्। एषि- गच्छ। इदमिन्द्रवचनम्। यद्यपि मेधाबलस्याध्यात्मसाधने चापल्यादिलक्षणयुक्तं प्राणमयस्थबलं स्वनिकृष्टं क्वचिदपेक्षितं तथापि तेनानासक्तिरावश्यकी। तस्मादेव इन्द्रेण वृषाकपेर्दूरप्रापणम्॥२१॥

यदुदञ्चो वृषाकपे गृहमिन्द्राजगन्तन।
क्व१ स्य पुल्वघो मृगः कमगञ्जनयोपनो विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.२२

वृषाकपे। इन्द्र। यत्- यदा। उदञ्चः- उद्गामिनः सन्तः। गृहम्- सदनम्। अजगन्त- आगच्छत। तदा। पुल्वघः- बह्वादीति यास्कः। मृगः- मर्कटः। सः। जनयोपनः- जनमोदयिता। क्व- कुत्र। कम्- कं वा देशम्। अगन्- अगच्छत्॥२२॥

पर्शुर्ह नाम मानवी साकं ससूव विंशतिम्।
भद्रं भल त्यस्या अभूद्यस्या उदरमामयद्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः॥ १०.०८६.२३

पर्शुह नाम- परशुनारीरूपेणात्रोच्यते। सा विवेकप्रतीकभूता भेदनात्। तस्मादेव सा मानवी। मन ज्ञाने। मन अवबोधे। मानवी- मनुजा ज्ञानजा अवबोधजेत्यर्थः। साकम्- युगपदेव। विंशतिम्- प्रभूतम्। सूसव- सोमं रसं ससर्ज। साकं पचन्ति विंशतिमिति श्रुतेः। भल- हे भेदक। भलतिर्भेदनकर्मा। यस्याः- यस्याः पर्शोः कारणात्। उदरम्। आमयत्- पुष्टमभवत्। रसः सम्यगनुभूत इति भावः। उताहमद्मि पीव इदुभा कुक्षी पृणन्तीति श्रुतेः। त्यस्याः- तस्याः। भद्रम्- मङ्गळम्। अभूत्- अभवत्॥२३॥

Dr. Ranganji
WEBOLIM